

Jurij Perovšek

KAJ REČI? – OB PETINDVAJSETLETNICI OSAMOSVOJITVE

Izвлеček

V prispevku avtor opozarja na negativne plati družbenega, političnega in gospodarskega razvoja v Republiki Sloveniji po njeni osamosvojitvi. Izstopa t. i. divja privatizacija nekdanjega družbenega in državnega premoženja, ki so jo vodili nepošteni nameni, okoriščanje in pohlep, pri čemer je manjši del prebivalstva zelo obogatel. Velik del odgovornosti za to nosita pravni sistem in politika, ki nista pripravila ustreznih zakonov. Politika ne uživa zaupanja, ki je temelj demokracije. V družbi se je uveljavil narcistični tip človeka, ki želi čim bolj poskrbeti zase in pri tem odrivati druge, »šefovske etaže« v podjetjih pa neusmiljeno pobijajo socialni čut. Družbo pretresajo hudi ideološki spori in preprečujejo nacionalno soglasje o etičnem temelju slovenske države in smotrih njenega obstoja. Tiste, ki so ob osamosvojitvi s polnimi pljuči zadihali narodno čustvo in pričakovali zgodovinski dvig slovenstva, je tak razvoj razočaral. Zgodovinopisje in psihiatrija sta v zadnjih letih opravila več kakovostnih, tudi monografskih obravnav omenjene problematike.

Ključne besede

osamosvojitve, privatizacija, politika, ideološkost, narcistična družba, zgodovinopisje, psihiatrija

Bil je že večer, 15. januarja 1992, in s celodnevnega pregledovanja historičnega gradiva v Narodni in univerzitetni knjižnici sem se po Vegovi ulici vračal na Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani. In tedaj sem najprej zaslišal, nato pa še videl eksemplarja, vijugajočega po sredini ulice, ki je vzklikal: »Slovenija, kako te imam rad! Pol življenja bi dal zate!« – »Tudi jaz, tudi jaz!« sem skorajda pomislil, a misel zadržal. Zgodovinarska disciplina mi ni dovolila predavanja opoju mednarodnega priznanja Slovenije, ki so ga tisti dan izrekle države Evropske skupnosti. Tega dogodka sem se kasneje večkrat spomnil in vrednotil zaustavljeno misel.

Ker sem »darovanje« z Vegove doživel po duhovnem bivanju med Slovenci v prvi jugoslovanski državi, je razumljivo, da sem se ob nabiranju samostojnih slovenskih let, ki so nekaj časa zdržala pretvorbo v »zgodbo o uspehu«, srečal tudi z vprašanjem, kaj so o sebi razkrili Slovenci po odhodu iz večnacionalnih držav, v katerih so po svojem končnem spoznanju videli nacionalni in demokratični potop. To vprašanje v zgodovinskem položaju po letu 1991 še toliko bolj pritegne, ker nad nami ni ne dunajskega, ne beogradskega pokrova in ne pokrova monistične politične oblasti. Je pa odmerjeno bruseljsko in evroatlantsko nahajališče.

Po obratu z avstrijskega juga na jugoslovanski sever so Slovenci pričakovali, da bodo prišli v »zaželjeno deželo«. O tem so sanjali in pisali še pred omenjeno državno spremembo.³⁰⁷ A ni bilo tako. Z avtonomijo ni bilo nič, narode so ustavno izbrisali in prelili v srbsko-hrvaško-slovensko narodnost, uradni jezik je nosil prav tako ime, t. i. slovenskih polkov ni bilo več (so pa v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov novembra 1918 oblikovali slovensko vojaško silo), slovenski vojaki so bili raztreseni po vsej Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev/Jugoslaviji, prepričanje, da so strupeni strankarski boji minili, ki ga je izrazil liberalni politik dr. Albert Kramer v pozdravu načelniku katoliške Vseslovenske ljudske stranke dr. Antonu Korošču, ko je ta 23. in 24. marca 1918 obiskal Ljubljano,³⁰⁸ se ni uresničilo. Slabih dvajset let kasneje je mariborska *Neodvisnost* zapisala, da se Slovenci »ne čutimo skoraj več kot enota, ampak kot mešanica različnih plemen, med katerimi ni nobene skupnosti, ampak je samo neizprosen, brezobziren in brutalen boj do iztrebljenja. Ta plemena so ‚klerikalci‘, ‚liberalci‘, ‚marksisti‘ in drugi, kakor se že vsi imenujejo. Vlogo podpihovanja strasti in sovraštva pa vrši naš od teh strank odvisni tisk, ki dan za dnem zastruplja naše ozračje. Zato ni v njem, in po njem tudi v naši javnosti, nikjer nobenih vrhovnih in nespremenljivih narodnih načel, nikjer nobenih jasnih in trdnih ciljev.«³⁰⁹ Še vedno so bili tudi Kranjci

307 Prim. Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 46–65.

308 Praznik slovenskega ženstva, *Slovenski narod*, 26. 3. 1918, str. 2.

309 »Neodvisnost,« *Neodvisnost*, 1. 12. 1936, str. 1.

in Štajerci, čeprav je Ivan Hribar oktobra 1918 pričakoval, da bomo v Sloveniji »vsi (...) samo Slovenci«. ³¹⁰ Prišlo pa je do kulturnih pridobitev in napredka na gospodarskem področju, a Sava je tekla »doli«, kar je bilo »patriotično«, kot se je leta 1927 zapisalo rosno mlademu Mitji Ribičiču. ³¹¹ Na razpolago pa je bila tolažba o pridnosti, poštenosti, zanesljivosti, dobrosrčnosti in sploh neproblematičnosti Slovencev – o odlikah, ki naj bi pomenile resnico o njihovi civilizacijski podobi. Ne smemo pozabiti tudi na politične stranke, organizacije in združenja, ki so se razrasli po slovenskem prostoru. Federalistično usmerjeni med njimi so znali kot državni vzor omenjati združene severnoameriške države ali Švico.

Zgodovinopisje je zgornja vprašanja že precej razjasnilo, sodobniki v prvem jugoslovanskem času, to je v slabih dvaindvajsetih letih in pol, pa so zmogli pripraviti dve obsežni, v resnici celostni predstavitvi tedanjega slovenskega razvoja. Tako zelo jih je ta zanimal. Zbornika *Slovenci v desetletju 1918–1928* (1928) in *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije* (1939) sta še danes standardni deli strokovne literature.

In naših petindvajset let? Slovenci so dosegli meddržavnopravni položaj – Republiko Slovenijo, njihov jezik je iz druge Jugoslavije prenesel svoj uradni značaj, spet smo dobili svojo vojsko, kultura je požela več izjemnih uspehov v tujini, mediji so se še bolj razvili, o gospodarstvu kasneje, tok Save po zapustitvi slovenske države ne vzbuja prejšnjih občutkov. Slovenci so se poslavljali kot »prehlajeni predmet zgodovine«. ³¹² Avtor omenjene oznake, Tomaž Šalamun, je to izrekel v slavnostni besedi ob slovenskem kulturnem prazniku leta 2000. Slovenijo je videl kot »lepo, relativno bogato, živo in ustvarjalno deželo. Ljudje so prijaznejši, spremembe so globinske, jezik je svež, isker (...). Čudež civilizacijskega pospeška se tu dogaja z veliko silo.« – »Toliko smo realizirani,« je dodal, »da upajmo, ne bomo več hlatali po dežurnih velikih očetih, da bomo vzdržali svojo suverenost in svojo demokratičnost. Modrost ljudstva je tudi v tem, da ne sledi svojim elitam, če te zablodijo, ampak jih enostavno razreši dolžnosti.« ³¹³

Vendar pa je nastal »raj z napako«. ³¹⁴ Ideološka »plemena« so ostala in poleg starih uporabljajo še nova orodja – izkušnjo drugega svetovnega spopada in zdaj še osamosvojitve ter prejšnje družbe, ki je bila prepojena z »organizacijo, politikom, materijo, ideologijo, z vsem, kar je na svetu pomembnega, bila je Svet«. Tako jo

310 Hribar, *Uprava Jugoslavije*, str. 2.

311 Ribičič, *Patriotizem*, str. 2.

312 Šalamun, *Duma* 1964, str. 178.

313 Šalamun, *Govor* 2000, str. 4, 5.

314 Bucik, *Raj z napako*, str. 5.

je dobro videl Taras Kermauner.³¹⁵ V novem slovenskem svetu je, medtem ko so tisti, ki so s polnimi pljuči zadihali narodno čustvo in pričakovali zgodovinski dvig slovenstva ter njegovo etično potrditev – »vsi smo bili povabljeni« je to na prelomu tisočletja ubesedil Šalamun³¹⁶ –, nastopila *the open season*: lovska sezona olastninjevalnih, orožarskih, političnih in drugih predatorjev. Prikladnost iger brez kruha – političnih in ideoloških vojn, vključno s tisto, skorajda državljansko, na spletu, za tako početje ni (bila) vprašljiva. Ob tem pomanjkanje spoznavnih moči, potovanja v denar, adrenalin, človeško brezbriznost in čim manj v duhá govorijo o veliki vrednostni oseki. O tem sta najbolje spregovorila eden vodilnih slovenskih psihoanalitikov dr. Matjaž Lunaček in premišljevalec slovenstva akademik Niko Grafenauer. Lunaček je na vprašanje, kateremu tipu pacienta ta trenutek ustreza slovenska družba, odgovoril: »Zagotovo narcističnemu, saj družbeno okolje to omogoča, celo zahteva. V njem želimo čim bolj poskrbeti zase in pri tem odvrniti druge. Zaradi vse večjih delovnih obremenitev lahko delno govorimo tudi o obsesivnosti.« Generacija, že odrasla v sistemu, ki je drsel v današnji položaj, nima razvitih etičnih in moralnih norm. »Največje zlo v naši družbi sta nekrivdnost in brezsramnost.« Ob tem pa imajo politiki v glavah povsem nerealno sliko stanja v državi. Tako kot duhovščina bi morali tudi oni na psihoanalizo, »da bi se začeli približno zavedati, kaj počno. Prav stik z realnostjo je pri narcistični populaciji v resnici okrnjen. (...) Bolj kot druge poklice posebnega pomena politike toliko bolj oblikuje kombinacija ambicioznosti in naglega političnega vzpona. Takšna situacija ni stabilna, je pa za narcistične osebe fantastična sila za njihovo delovanje.« Svoje so si vzeli tudi delodajalci, ki po drugi strani spodbujajo krizo vrednot. Če namreč pogledamo v zgodovino, »ugotovimo, da so delavske pravice z velikimi napori in ogromno žrtvami postajale čedalje večje. Dokler ni prišlo do neoliberalizma, kjer z delavci lahko znova počnejo, kar se jim zahoče. Ob armadi brezposelnih oseb nimajo več nobenih moralnih obveznosti do zaposlenih. (...) Gre za regresivni proces in spodkopavanje družbe oziroma države, kjer želijo delodajalci vzpostaviti svoj red. Države s tradicijami se temu lahko postavijo po robu, medtem ko Slovenija vse to dopušča. Kljub uzakonjenim standardom na tem področju so se vedno našle luknje, kako zakonodajo zaobiti in izigrati.«³¹⁷ Tako »šefovske etaže« neusmiljeno pobijajo socialni čut, zanikanje glasu zaposlenih in v njegovi senci prežeči mobing pa neslišane ali že žrtve potiskajo v socialno izolacijo; v njej razvijejo kompleksen anksiozno-depresivno-odvisniški položaj, ki jim onemogoča, da bi normalno

315 Kermauner, Vladimir Bartol, str. 441.

316 Šalamun, Govor 2000, str. 4.

317 *Psihoanalitik Matjaž Lunaček*, <http://siol.net/novice/siol/psihoanalitik-matjaz-lunacek-najvecje-zlo-v-nasi-druzbi-sta-nekrivdnost-in-brezsramnost-242309>, str. 2–3.

funkcionirali, in jim znatno zniža kakovost življenja.³¹⁸ In čeprav so v Evropski zvezi in Sloveniji izdelane zakonske podlage za obrambo pred mobingom,³¹⁹ se nanje le redko kdo upa opreti.

Na podoben način je že pred časom razmišljal Niko Grafenauer, ki se mu glede na položaj in brezizhodnost, kot jo zaznava, »slovenski samomor prikazuje le še v eni sami celostni obliki. Za to stanje pa ni več kriv nihče drug od nas, saj smo, kakršni smo – prepirljivci, klikaši, tatovi, ciniki, nastopači itd. – skratka vaška srenja brez vizije in državljanske samoodgovornosti. Ni važno, kaj drugi delajo z nami, je nekoč rekel Dušan Pirjevec, ampak to, kaj sami počnemo s sabo.«³²⁰ Tolažba iz prve (in tudi druge) Jugoslavije očitno ne vzdrži več. Tudi primerjava z drugimi po svetu ne, saj smo zase odgovorni sami. Stopiti je treba pred ogledalo. Pri tem pa Hribarjeva – kot je 18. aprila 1941 napisal v svojem poslovilnem pismu – z vesoljno svetovno dinamiko »splinola duša«³²¹ še vedno čaka na Slovence, medtem ko veleposlanik Bojan Grobovšek v *Misterijih*, reviji na robu medicine in drugih znanosti, maja 2014 sporoča, da – in smo spet pri Švici – v svoji knjigi *Zakaj Slovenija ni Švica* zagovarja razpolovitev veljave slovenskega uradnega jezika. Po njegovem »bi bilo za Slovenijo morda zelo dobro, če bi se poleg nacionalnega uradnega jezika slovenščine uvedlo še en uradni jezik, konkretno angleščina.«³²² Slabe tri tedne po petindvajseti obletnici osamosvojitve, 15. julija 2016, pa se je zgodilo naslednje: pri prvem branju predloga Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o visokem šolstvu je Državni zbor Republike Slovenije na predlog vlade s 46 glasovi za in 15 proti sprejel novelo omenjenega zakona. Po njej je na univerzah v Sloveniji mogoče poučevanje tudi v tujih jezikih, konkretno v angleščini. S tem je vzpostavljena pravna podlaga za zapostavljanje slovenskega jezika v univerzitetnem procesu. Lahko bi prišlo celo do paradoksalnega položaja, ko bi slovenski profesorji na slovenskih univerzah slovenskim študentom predavali v angleškem jeziku. Do tega hlapčevskega jezikovnega samozatikanja zanke okoli vratu ni prišlo zaradi pobud od zunaj, pač pa iz tistih slovenskih univerzitetnih krogov, ki jim slovenščina ni dovolj poslovno uporabna. Upor proti temu ne more biti »čitalniški patos«, kot je v parlamentarni razpravi 15. julija izjavil poslanec Stranke modernega centra Saša Tabaković.³²³ Ob tem naj poudarimo, da bi Slovenci v resnici morali še bolj paziti na slovenščino,

318 Grah, Škodlar in Avguštin Avčín, Na robu obupa, str. 10–11.

319 MOBING, http://www.mobing.si/slo/pravna_ureditev.html.

320 Grafenauer, Smo vaška srenja brez vizije in državljanske odgovornosti, str. 26.

321 Melik, Hribar in njegovi Spomini, str. 654.

322 Grobovšek, Zakaj Slovenija ni Švica, str. 25.

323 21. redna seja DZ RS, 15. 7. 2016.

saj njeno znanje v govoru in pisavi postaja vedno bolj oddaljena dobrina. Da o splošnem razvrednotenju intelektualnega dela raje ne govorimo.

Zgodovinar in politik dr. Dragotin Lončar je v svojem znanem delu *Politično življenje Slovencev* leta 1921 zapisal, da so se Slovenci »po več nego tisoč letih politično otresli tujstva. Sedaj jim je zgodovina odredila nalogo, da pokažejo, ali so zmožni največje človeške umetnosti: *vladati sami sebe*.«³²⁴ Sicer trezni Lončar je tedaj pretiraval, saj je pod uvodom h knjigi zapisal julij 1921, to je mesec, ki je sledil sprejetju centralistične in unitaristične Vidovdanske ustave. Sedem desetletij kasneje je bilo drugače. Tedaj je dejansko nastopil čas »največje človeške umetnosti«. Nekaj o tem, kakšne stvaritve ponuja pri nas, smo omenili. Sicer pa sistemi države delujejo, država deluje v mednarodnem, in v njej pa zadnja leta še pojavljanje meteorskih političnih strank.

V povedanem je mnogo raziskovalnih izzivov. Najbolj jim je nasproti stopila politologija, zgodili pa so se tudi *Pogovori o prihodnosti Slovenije* pri predsedniku republike dr. Janezu Drnovšku v letih 2003–2005 (v letih 2009–2011 so bili še trije pogovori pri predsedniku dr. Danilu Türku)³²⁵ in dejanja kroga *Nove revije (Kdo smo in zakaj imamo državo* (1996), *Ura evropske resnice za Slovenijo* (1997), *Nekaj je treba storiti* (2003)).³²⁶ V proces demokratizacije in osamosvojitve konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja se je kakovostno poglobilo zgodovinopisje. Za kasnejši čas zgodovinarji še ne moremo pokazati veliko, tudi zaradi nedodeljenih gmotnih sredstev za izvedbo nanj osredinjenih raziskovalnih projektov. Vseeno pa se lahko pohvalimo z odličnima monografijama raziskovalcev Inštituta za novejšo zgodovino – dr. Aleksandra Lorenčiča in dr. Jureta Gašpariča o tranziciji slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem v štirinajstletju 1990–2004³²⁷ oziroma slovenskem parlamentarizmu v dvajsetletju 1992–2012.³²⁸ Izven inštituta je pomembno delo opravil profesor Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani dr. Božo Repe. V knjigi o prvem predsedniku Republike Slovenije Milanu Kučanu je z vidika njegove dejavnosti prikazal politični razvoj Republike Slovenije do leta 2002.³²⁹ Pri tem ji še ogenj ne more do živega.³³⁰

324 Lončar, *Politično življenje Slovencev*, str. 129.

325 COBISS / OPAC, <http://www.cobiss.si/scripts/cobiss?ukaz=getid&lani=si>.

326 Bučar et al., *Kdo smo in zakaj imamo državo*. Jančar et al., *Ura evropske resnice*. Brezigar et al., *Nekaj je treba storiti*.

327 Lorenčič, *Prelom s starim in začetek novega*.

328 Gašparič, *Državni zbor 1992–2012*.

329 Repe, *Prvi predsednik*.

330 Mišljen je ponesrečen zažig omenjene knjige 19. 12. 2015 pred domom Milana Kučana v Ljubljani. Zažig je poskusila izvesti manjša skupina rezidentov Republike Slovenije.

Če na kratko povzamemo glavne ugotovitve monografij, na katere smo opozorili, velja najprej poudariti, da gospodarska tranzicija oziroma prehod v odprto socialno-tržno sliko vseeno zasluži pozitivno zgodovinsko oceno – z dodano črno piko, t. i. divjo privatizacijo. Temeljni razlog zanjo je tičal v dejstvu, da je bila privatizacija družbene in državne lastnine že od vsega začetka mogoča brez zadostnih pravnih predpisov. Še več, kljub opozarjanju pristojnih institucij se slovenski parlament (dostikrat politični »petelinjak« – op. J. P.) ni odzval. V obdobju 1990–2004 je prišlo do oškodovanja družbenega premoženja v vrednosti več kot 104 milijarde slovenskih tolarjev. Vsekakor si je majhen del prebivalstva v tem obdobju zelo opomogel. Tedanja vlada je bila skupina amaterjev, ne politika ne stroka pa nista bili kos položaju (enako je bilo v vseh drugih tranzicijskih državah). V mnogih slovenskih podjetjih se je izkazalo, da so bili predvsem nepošteni nameni, okoriščanje in pohlep glavno vodilo menedžerjev. A mnogi, ki se jim zdaj očitajo hude zlorabe, so do premoženja prišli tako rekoč po zakoniti poti, za kar nosita velik del odgovornosti pravni sistem in politika, saj Državni zbor ni sprejel prepotrebnih zakonov. Današnje stanje v družbi in gospodarstvu ni posledica včerajšnjega dne ali zadnjih let, temveč je treba odgovore iskati na začetku naše tranzicijske zgodbe. Ta izhaja iz dejstva, da se Slovenija ni odločila le za tržno gospodarstvo, temveč je prešla tudi v kapitalistični sistem in vse, kar sodi k njemu. Slovenski je še vedno socialno naravnani, kapitalizem po meri človeka, kot smo si ga predstavljali, pa je samo iluzija.³³¹

Razčlenitev tranzicije na političnem področju opozarja predvsem na vprašanje zaupanja, ki ima v političnem emocionalnem jeziku moderne države precej trdno mesto vse od polovice 19. stoletja. »Vse se vrti okrog zaupanja, vse počiva na njem, zaupanje je postalo celo del ustavnega sistema.« Medletne primerjave zaupanja v osrednje slovenske politične institucije pokažejo, da je Državni zbor v vseh letih svojega obstoja vselej na repu, nižje se tradicionalno uvrščajo le še politične stranke. Že »oseba« predsednika vlade je, za razliko od same vlade, uvrščena višje, najvišje pa je vselej »oseba« predsednika republike. To ni nenavadno, saj ljudje niti ne vedo prav dobro, kaj poslanec počne, in si zapomnijo le spodrsrljaje, pomote in afere, ki spremljajo delo parlamenta. Poslanci povrh vsega tudi nimajo svojega sindikata ali zbornice (imajo sicer svoje društvo), ampak se, nasprotno, cehovsko nesolidarno napadajo in obtožujejo kakor v nobenem drugem poklicu. Seveda je vprašanje, kako dolgo in kako daleč lahko zaupanje usiha, če trdimo, da tvori temelj demokracije.³³² K temu je treba dodati, da si je prvi predsednik

331 Lorenčič, *Prelom s starim in začetek novega*, str. 444–446, 448, 451–452.

332 Gašparič, *Državni zbor 1992–2012*, str. 296, 300–301.

republike prizadeval za t. i. tretje nacionalno soglasje (po nacionalnem poenotenju ob plebiscitu za samostojno in neodvisno Republiko Slovenijo in sprejetju njene ustave), to je dogovor, kaj storiti s seboj in državo po doseženi osamosvojitvi in vstopu v evroatlantske povezave. Soglasja o etičnem temelju slovenske države in smotrih njenega obstoja ni dočakal, zanj pa si je prizadeval tudi po odhodu s predsedniškega položaja.³³³

In kaj reči na koncu? Pred nami je veliko dela – čim dlje bo Slovenija živel, tem več ga bo. Upajmo, da kljub »antropološko-interpretativnim«, raznovrstnim, resničnemu zgodovinskemu tkivu ogibajočim se teoretskim in dostikrat le na literaturi slonečim novim pristopom, tudi s posluhom za narod in njegove težave. Da torej ta želja, kot na primer o svojem razmišljanju o programu liberalne Narodno napredne stranke leta 1906 ni bil prepričan njen vidni predstavnik dr. Karel Triller, ne bi bila »brez posledic«.³³⁴ – Dolžan sem še pojasnilo o svoji polovici življenja: po načelu svobodne izbire sem jo obdržal, kaj je s svojo storil tisti z Vegove, pa ne vem.

Viri in literatura

21. redna seja Državnega zbora Republike Slovenije. *TV Slovenija, III. program*, 15. 7. 2016.

Brezigar, Barbara et al. Nekaj je treba storiti: državljanska pobuda. *Dolenjski list*, 6. 3. 2003, str. 20.

Bucik, Marko. Raj z napako: Slovenija leta 2041: v kakšni državi si želim živeti čez 25 let in kako priti do nje?. *Delo*, 7. 6. 2016, str. 5.

Bučar, France et al. Kdo smo in zakaj imamo državo: pobuda za ponovno presojo slovenskega narodnega položaja. *Nova revija*, 15, 1996, št. 167, priloga *Ampak*.

COBISS / OPAC. Dostopno na: [http://www.cobiss.si/scripts/cobiss?ukaz=getid&lani=si>COBISS/OPAC>COBIB.SI>iskalna zahteva Pogovori pri predsedniku republike, str. 1–3 \(18. 6. 2016\).](http://www.cobiss.si/scripts/cobiss?ukaz=getid&lani=si>COBISS/OPAC>COBIB.SI>iskalna%20zahteva%20Pogovori%20pri%20predsedniku%20republike, str. 1–3 (18. 6. 2016).)

Gašparič, Jure. *Državni zbor 1992–2012: o slovenskem parlamentarizmu*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.

Grafenauer, Niko. Smo vaška srenja brez vizije in državljanske odgovornosti. *Delo: Sobotna priloga*, 29. 11. 2011, str. 24–26.

Grah, Matija, Borut Škodlar in Bojana Avguštin Avčin. Na robu obupa, na robu blaznosti: mobing, psihično nasilje na delovnem mestu. *Delo: Sobotna priloga*, 10. 3. 2012, str. 10–11.

³³³ Repe, *Prvi predsednik*, str. 500, 581.

³³⁴ Triller, *Pred shodom narodnonapredne stranke*, str. 2.

- Grobovšek, Bojan. Zakaj Slovenija ni Švica. *Misteriji*, 21, 2014, št. 250, str. 25–26.
- Grobovšek, Bojan. *Zakaj Slovenija ni Švica*. Tomišelj: Alpemedia, 2014.
- Hribar, Ivan. Uprava Jugoslavije. *Slovenec*, 15. 10. 1918, str. 2.
- Jančar, Drago et al. *Ura evropske resnice za Slovenijo*. Buenos Aires: [Svobodna Slovenija], 1997.
- Kermauner, Taras. Vladimir Bartol – predhodnik današnje slovenske moderne literature. V: Bartol, Vladimir. *Demon in Eros: Al Araf*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974, str. 423–445.
- Lavrič, Jože, Josip Mal in France Stelè (ur.). *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: Jubilej, 1939.
- Lončar, Dragotin. *Politično življenje Slovencev: od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta*. Ljubljana: Slovenska matica, 1921.
- Lorenčič, Aleksander. *Prelom s starim in začetek novega: tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem (1990–2004)*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.
- Mal, Josip (ur.). *Slovinci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Melik, Vasilij. Ivan Hribar in njegovi Spomini. V: Hribar, Ivan. *Moji spomini: II del*. Ljubljana: Slovenska matica, 1984, str. 619–661.
- MOBING. Dostopno na: http://www.mobing.si/slo/pravna_ureditev.html (29. 6. 2016).
- Neodvisnost*. Maribor, 1936.
- Perovšek, Jurij. *Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929*. Ljubljana: Modrijan, 1996.
- Psihoanalitik Matjaž Lunaček: Največje zlo v naši družbi sta nekrivdnost in brezsramnost – siol.net*. Dostopno na: <http://siol.net/novice/siol/psihoanalitik-matjaz-lunacek-najvecje-zlo-v-nasi-druzbi-sta-nekrivdnost-in-brezsramnost-242309> (8. 6. 2016).
- Repe, Božo. *Milan Kučan, prvi predsednik*. Ljubljana: Modrijan, 2015.
- Ribičič, Mitja. Patriotizem. *Učiteljski tovariš*, 13. 1. 1927, str. 2.
- Slovenski narod*. Ljubljana, 1918.
- Šalamun, Tomaž. Govor na prireditvi ob slovenskem kulturnem prazniku 2000. V: *Prešernov sklad 2000*. Ljubljana: upravni odbor Prešernovega sklada, 2000, str. 3–5.
- Triller, Karel. Pred shodom narodnonapredne stranke. XIV. *Slovenski narod*, 23. 3. 1906, str. 2.